

УДК 34.01

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОТВОРЕННЯ THEORY AND PRACTICE THE MODERN LAW-MAKING PROCESS IN UKRAINE

Кармаліта М.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави
і права юридичного факультету
Національного університету державної податкової служби України

У статті розглянуто питання творення права як процесу його самоорганізації. Зокрема, згадуються можливі форми і засоби виникнення, розвитку та зміни права, у тому числі і правотворчість (законотворчість). Значна увага приділяється чинникам, які визначають процес правотворення в Україні. Наголошується на необхідності відведення належного місця науковому фактору, що, у свою чергу, забезпечить зв'язок між юридичною наукою, практикою та системою права.

Ключові слова: правотворення, правотворчість, форма права, джерело права, закон, доктрина.

В статье рассмотрены вопросы создания права. В частности, упоминаются возможные формы и средства возникновения, развития и изменения права, в том числе и правотворчество (законотворчество). Значительное внимание уделяется факторам, которые определяют процесс правотворчества в Украине. Отмечается необходимость выделения надлежащего места научному фактору, что, в свою очередь, обеспечит связь между юридической наукой, практикой и системой права.

Ключевые слова: правотворчество, форма права, источник права, закон, доктрина.

The article deals with the question of law as the creation process. In particular, the possible forms and means of creation, development and change of law, including the law-making process are mentioned. Much attention is paid to the factors that determine the law-making process in Ukraine. The need for space science factors that provide relations between legal science, practice and legal system is noted.

Key words: law-making process, a form of law, a source of law, law doctrine.

Постановка проблеми. Правильне розуміння права значною мірою залежить від уявлення про шляхи його формування. У юридичних нормах визначаються ситуації, що вимагають правового вирішення, а головне – правові засоби врегулювання юридичних справ.

На перший погляд може здатися, що право відображає суб'єктивний бік нашого життя і є наслідком думок та вельнь людей, особливо тих, хто наділений владою – приймає загальнообов'язкові рішення з тих чи інших питань.

Проте, право водночас є важливим соціальним інститутом, покликаним виконувати регулятивні та охоронні функції у суспільстві, тобто соціальною цінністю, умовою соціальної інтеграції та взаємодії, частиною життєвого світу людини, системою комунікацій. Його трактування не може бути зведене ні до законів, ні до норм, ні до ідеалів, ні до відносин, ні до свідомості людини.

Трактування права як реального факту є важливим для науки у будь-якій історичній період.

Стан дослідження. Питання формування та функціонування права у суспільстві неодноразово висвітлювалися у науковій літературі. Проблематиці правотворення присвячені праці таких дослідників, як С. Алексєєв, М. Марченко, Н. Пархоменко, П. Рабінович, О. Скакун, Ю. Тихомиров та інші.

Виклад основного матеріалу. Система права виникає внаслідок правотворення, метою якого є створення

єдиної, внутрішньо узгодженої системи норм, що врегульовують різноманітні суспільні відносини.

Як відомо, процес створення права складається з декількох етапів, серед яких виділяють гносеологічний (процес виникнення і становлення права у формі правосвідомості), матеріальний (формування права внаслідок реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків) та інституційний (оформлення правових приписів у вигляді норм права, які в сукупності утворюють систему) [1, с. 294].

Уявляється те, що право виникає у результаті соціального розвитку суспільства. Спочатку виникає нагальна необхідність у нормативному регулюванні суспільних відносин, наступним кроком є формування моделі (концепції) такого регулювання, а вже згодом – вироблення правового припису (наприклад, положення правового акта) та введення його в дію.

Правотворча діяльність є складовим елементом процесу правотворення, оскільки виступає формою діяльності суб'єктів правотворчості щодо прийняття, зміни чи скасування правових норм. Велика кількість факторів впливає на мету, зміст та результати правотворчої діяльності. Зокрема, можна говорити про залежність даного процесу від ступеня соціально-економічного розвитку суспільства, стану державно-правових інститутів, рівня правосвідомості та правової культури людей, які виражають ставлення суспільства до минулого, чинного та бажаного права.

Цілком слушною є думка М. Марченка, що держава монополізує законодавчу, але не правотворчу діяльність [2, с. 32]. Саме тому мова йде про «правозакріплення» тоді, коли держава формулює текст правових приписів, тобто перекладає юридичною мовою настанови, які через тривале застосування та повторення набули нормативного значення.

Однією з тенденцій правотворчості сьогодні є гуманізація змісту правових норм, демократизація правових інститутів, закріплення загальнолюдських принципів права, застосування нових методів та засобів правового регулювання. Основоположною ідеєю формування правового масиву України є ствердження, забезпечення та захист прав і свобод людини і громадянина. Жодні модифікації, зумовлені часом, не повинні руйнувати ціннісні категорії, які є непорушними. Неможливо посылатися на справедливість та верховенство права, порушуючи закон та принципові правові засади.

Водночас для сучасної Української держави характерні активне оновлення нормативної частини правової системи згідно з європейськими правовими стандартами, урізноманітнення правових засобів, у тому числі джерел (форм) права, зростання питомої ваги міжнародних договорів тощо [3, с. 13-14].

Одночасно із залученням України до світових глобалізаційних процесів нагальним є відродження багатотисячових національних правових традицій.

В Україні основним видом правотворчості є законотворчість, а основним джерелом (формою) права виступає нормативно-правовий акт (закон). Закони – це найбільш розвинена форма закріплення юридичних норм, і не випадково, що саме із законами пов'язане уявлення про законність – чіткий правовий порядок.

У нормативно-правовому регулюванні суспільних відносин в Україні закон посідає визначальне місце. Принцип верховенства закону є невід'ємною складовою принципу верховенства права в демократичній, правовій державі та визначальним принципом побудови системи джерел права.

На всіх етапах розвитку української державності законодавство було важливим та ефективним інструментом керівництва суспільством. Оновлення та розвиток вітчизняного законодавства сприяє зацікавленості у всіх формах виявлення правових норм, але найбільше – у нормативно-правових актах.

Однією з негативних тенденцій розвитку нормативно-правових актів України є їх надмірна політизація. На жаль, у системі законодавства є значна кількість актів, прийнятих унаслідок лобіювання. Це зумовлює загострення виявів правового нігілізму і може призвести до порушення вимог законності та правопорядку. На жаль, правовий масив і досі сприймається більшістю громадян як одностороннє, владне бачення вирішення тих чи інших проблем, а у якісному та зрозумілому законодавстві держава не завжди є зацікавленою.

Варто звернути увагу і на нормативні акти, які наділені правовою формою, проте змістовно не відповідають цьому. Зокрема, мова йде про акти, які не є суспільно необхідними, а тому – неефективними, такими, що стримують соціальний прогрес. Наявність таких явищ свідчить про можливі факти наукової необґрунтованості законодавства, підкреслює необхідність у залученні до формування права як юристів, так і інших спеціалістів [3, с. 89].

Як правило, у законотворчий процес залучаються представники науки з різноманітних навчальних закладів та наукових установ. Проте зв'язок між наукою та

практикою має епізодичний характер. Взаємодія законодавців з наукою не повністю налагоджена не лише в Україні, але й в сусідніх країнах. Парламентарі не поспішають залучати до розробки проектів учених у зв'язку з властивим їм скептицизмом.

У юристів-практиків також є чимало пропозицій, виходячи з наявного досвіду, щодо покращання правового регулювання питань, які так чи інакше пов'язані з їх практичною діяльністю. Переважними формами участі у законодавчому процесі є публікація аналітичних матеріалів у друкованих та електронних засобах масової інформації, виступи та інші форми участі у роботі конференцій, семінарів, круглих столів тощо. Це сприяє формуванню громадської думки та допомагає роз'яснити ті чи інші правові положення.

Досить часто практикуючі юристи займаються питаннями узагальнення своєї практичної діяльності та вносять корисні та виважені пропозиції щодо змін у законодавстві, ініціюють прийняття нових законів чи відміну старих.

Неправові акти з'являються і внаслідок перевищення органом, який їх видав, своєї компетенції, що призводить до порушення правил ієрархічного підпорядкування нормативних актів. Наслідком такого порушення є виникнення колізій між нормами, що врегульовують одні і ті самі відносини. Неправовими вважаються «мертві норми», тобто такі, які не відмінені формально, проте втратили значення регулятора суспільних відносин.

Наслідками неправових законів досить часто є деформація демократії, порушення прав та законних інтересів громадян, невиконання покладених на державу функцій.

Серед інших основних рис сучасного національного законодавства можна виділити його спеціалізацію, що характеризується врахуванням специфіки і багатогранності суспільних відносин та виявляється у значній кількості юридичних приписів і нормативно-правових актів з окремих питань.

Не варто залишати поза увагою той факт, що спеціалізація законодавства має обов'язково узгоджуватися з його уніфікацією. Адже саме уніфікація зменшує обсяг нормативного матеріалу, унеможливує його дублювання; полегшує застосування правових приписів на практиці та усуває невинуваті випадки спеціалізації [4, с. 316-317].

Крім того, сьогодні констатується надмірне зростання обсягів законотворчості. Прийняття законів з дрібних, другорядних питань пояснюється боротьбою політичних, відомчих чи корпоративних інтересів. Не завжди прослідковується їх ґрунтування на базових або засадничих актах тієї чи іншої галузі. Закони створюються як результат компромісу між різними політичними силами і тому значною мірою втрачають свою ефективність уже у момент їх прийняття.

Водночас варто пам'ятати те, що законодавство має бути основане на недоторканості особи, повазі до людської гідності, рівності у правах незалежно від національної належності, соціального стану, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, партійної належності, недопустимості позбавлення чи обмеження природних невід'ємних прав особи тощо.

Основним призначенням сучасних нормативно-правових актів є адекватне віддзеркалення в них волі народу, яка в ідеалі повинна відображати справедливий соціальний компроміс [5, с. 231].

У літературі вченими також звертається увага на питання справедливості змісту нормативно-правових

актів, що закріплюють правові норми. Для забезпечення такої справедливості сам нормативно-правовий акт повинен:

- адекватно відображати інтереси народу, тобто характеризуватися якістю істинності;

- володіти ознакою реальності, тобто закріплювати систему способів і засобів реального впровадження положень акта в життєдіяльність суспільства;

- мета повинна спиратися лише на такі засоби, застосування яких є етично виправданими [6, с. 18].

Прагнення до розширення народовладдя, прав та свобод особи зумовлює потребу у зростанні якості законодавства. Демократії важко існувати за відсутності її правового забезпечення та охорони.

Як об'єктивна тенденція спостерігається посилення ролі законодавства у боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом, корупцією та іншими негативними проявами суспільного життя. Закон та його дотримання є запорукою дисципліни та відповідальності.

Актуальною є вимога однозначності законодавства, оскільки при більш однозначному законодавстві більше шансів на його одноманітне застосування, менша ймовірність спорів. Крім того, неодмінною вимогою «правового закону» є його передбачуваність у застосуванні.

Водночас прагнення до того, щоб закон був однозначним, повинно урівноважуватися прагненням зробити його гнучким. При формулюванні тексту правових актів для забезпечення їх гнучкості у багатьох випадках необхідно свідомо використовувати такі конструкції, які дозволять розуміти їх по-різному у різних умовах [7, с. 64].

У правовій доктрині панує думка про те, що, допускаючи застосування писаного права, обов'язково потрібно керуватися загальними критеріями під час наповнення змісту «букви закону» новим духом. У зв'язку з цим повинна існувати межа, яку суб'єкт правозастосовної діяльності не може перейти, оскільки це призведе до зловживання права, а саме посягання на функції законодавця [7, с. 64].

Так, потрібно пам'ятати, що законодавство – це ніщо інше, як інструмент у руках людей, які його застосовують. Закон діє лише тоді, коли його застосовують люди і лише так, як його застосовують люди. А як вони застосовуватимуть його, залежатиме від стану їхньої волі і свідомості [8, с. 88].

Про ефективність правотворчості можна вести мову за умови, що її результати відповідають змісту політичних, економічних та соціальних потреб; сприяють створенню цілісної системи права, усувають колізії та прогалини у правовому регулюванні, підвищують якісний рівень нормативно-правових актів та гармонізують їх із нормами міжнародного права.

Законодавство, природні права, судова практика, правова доктрина та правові звичаї діють тією чи іншою мірою у тій чи іншій правовій системі. Існування певної форми правових норм має особливе значення, оскільки саме вона вказує на їх загальнообов'язковість.

Висновки. Викладене вище дозволяє зробити такі висновки щодо напрямів сучасного українського правотворення:

- спрямованість сучасного правового розвитку України орієнтована на максимальне використання потенціалу закону, у той же час не виключає вагомих кроків у напрямку підвищення значущості судової практики та правової доктрини;

- оптимальність використання такої форми права як нормативно-правовий акт, передбачає інтелектуальне його збагачення, підвищення його структурованості та забезпеченість процесуальними аспектами реалізації;

- від рівня визнання та поваги до права, його стану та реального місця у суспільстві залежить майбутній розвиток українського права та перспективи вітчизняної правової реформи;

- у людства не лишається іншого шляху та іншого способу вирішення глобальних проблем, що загрожують тяжкими наслідками для людського роду, як поставити у самий центр життя людей сучасне право.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / Скакун О. Ф.; [пер. з рос.]. – Х. : Консум, 2001.
2. Марченко М. П. Проблема общей теории государства и права : учебник / Марченко М. П. – М., 2007. – Т. 2.
3. Луць Л. А. Типологізація сучасних правових систем світу : відкрита лекція / Луць Л. А. – К., Сімферополь : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Логос, 2007. – Вип. 3.
4. Шадже А. М. Методология теории и практики современного российского законодательства (теоретико-правовой анализ): дис. ... д-ра юрид. наук Шадже А. М. – СПб., 1999.
5. Дія права : інтегративний аспект : монографія / [кол. авторів]; відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юридична думка, 2010. – 360 с.
6. Иванова С. А. Принцип социальной справедливости в законотворчестве : проблемы реализации на современном этапе / С. А. Иванова // Законодательство и экономика. – 2005. – № 1.
7. Мірошніченко А. М. Статичне та динамічне тлумачення права / А. М. Мірошніченко // Право і громадянське суспільство. – 2012. – № 1.
8. Костенко О. М. Конституція і ідеологія : проблема співвідношення / О. М. Костенко // Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні : проблеми теорії і практики : зб. наук. статей. – К., 2006. – С. 88.